Shahid Bahonar University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

Iranian Society for the Promotion of Persian Language and Literature

Literary Cosmopolitanism: The Influence of Omar Khayyam on Shaaban Robert and Swahili Literature*

AmirBahram ArabAhmadi

Associate Professor, Department of West Asia and Africa, University of Tehran, Tehran, Iran. arabahmadi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 8 September 2025

Received in revised form: 27 October 2025

Accepted: 1 Desember 2025

Published online: 1 July 2026

Keywords:

comparative literature,

Omar Khayyam,

Shaaban Robert,

Swahili Language,

East Africa.

ABSTRACT

Most domestic intellectuals have limited information about the profound influence of the great Iranian poet and astronomer "Hakim Khayyam" on the great English poet and writer "Fitz Gerald" and the english literary tradition. However, far less attention has been paid to Khayyam's impact on Shaaban bin Robert, the prominent Tanzanian poet, intellectual, and writer widely regarded as the "father of modern Swahili literature." Employing a descriptive–analytical methodology combined with field research, including interviews with Swahili scholars in Tanzania, this study examines the nature, causes, and intellectual dimensions of Khayyam's influence on Robert and his role in introducing Khayyam's thought into Swahili literary culture. The research focuses on Robert's engagement with Khayyam's Rubāʿiyāt through Edward FitzGerald's English translation and analyzes the motivations behind Robert's decision to translate these quatrains into Swahili. The findings demonstrate that Khayyam's philosophical skepticism, reflections on the transience of life, and critique of dogmatism significantly shaped Robert's literary outlook and contributed to the development of philosophical and critical discourse in modern Swahili literature. Ultimately, Robert's translation of the Rubāʿiyāt fostered a lasting intellectual connection between Persian and East African literary traditions, exemplifying a broader process of literary cosmopolitanism and cultural transfer.

*Cite this article: ArabAhmadi, AB. (2026). Literary Cosmopolitanism: The Influence of Omar Khayyam on Shaaban Robert and Swahili Literature. *Journal of Comparative Literature*, 18 (34), 167-182. http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.25887.3877

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.25887.3877

Abstract

1. Introduction

Although the profound influence of Omar Khayyam on Edward FitzGerald and the English literary tradition is relatively well documented in Iranian and international scholarship, Khayyam's equally significant impact on modern Swahili literature has remained largely overlooked. In particular, the intellectual and literary relationship between Khayyam and Shaaban bin Robert—the Tanganyikan poet, writer, and thinker widely recognized as the "Father of Modern Swahili Literature"—has received little systematic scholarly attention. This article seeks to address this gap by examining the nature, causes, and consequences of Khayyam's influence on Shaaban Robert and, by extension, on the philosophical and critical dimensions of Swahili literature.

Drawing on a combined descriptive–analytical methodology alongside field research, including interviews with Swahili scholars and intellectuals in Tanzania, this study explores the historical and intellectual circumstances under which Shaaban Robert encountered Khayyam's *Rubāʿiyāt* through Edward FitzGerald's English translation. The central research question guiding the analysis is: *Why and how did Omar Khayyam's poetry exert such a profound philosophical and literary influence on Shaaban Robert, and what motivated Robert to translate the Rubāʿiyāt into Swahili?*

The theoretical framework of the study is grounded in the theory of cultural transfer, which conceptualizes the movement and transformation of literary forms, themes, and intellectual paradigms across linguistic and cultural boundaries. This framework is complemented by the concept of literary cosmopolitanism, which emphasizes transnational and transhistorical literary circulation and the formation of global literary networks. Within this theoretical context, the article demonstrates that Robert's translation of Khayyam constituted not merely a literary undertaking but a deliberate cultural and intellectual intervention aimed at enriching Swahili literature, strengthening philosophical inquiry, and fostering critical discourse during the late colonial period.

The findings of the study indicate that Khayyam's philosophical skepticism, reflections on the impermanence of life, critique of dogmatism, and emphasis on human agency profoundly reshaped Robert's poetic vision. These influences are evident not only in Robert's Swahili translation of the *Rubāʿiyāt* but also in his original poetic and prose writings, where existential reflection, concision of expression, and critical engagement with social realities become increasingly prominent. Ultimately, this article argues that the reception of Khayyam in Swahili literature represents a compelling manifestation of literary cosmopolitanism, illustrating how Persian philosophical poetry became an integral component of East African literary modernity.

Historical interactions between Iran and East Africa encompass a wide range of cultural, commercial, religious, and intellectual exchanges. One of the most enduring legacies of these interactions is the Swahili language, which today functions as a major lingua franca across East Africa and supports a rich and diverse literary tradition. Swahili literature, both classical and modern, reflects sustained engagement with African, Islamic, and global intellectual currents.

Among the most influential figures in the modernization of Swahili literature is Shaaban bin Robert (1909–1962), frequently described as the "Shakespeare of Africa" and the "Father of Modern Swahili Literature." His extensive body of work—including poetry, prose fiction, essays, and biographical writings—played a decisive role in shaping modern Swahili literary discourse. One of Robert's most distinctive and internationally significant contributions was his translation of Omar Khayyam's *Rubāʿiyāt* from English into Swahili, published under the title *Omar Khayyam kwa Kiswahili*.

Despite the importance of this translation, scholarly investigations into Khayyam's influence on Robert and Swahili literature remain scarce. This study therefore addresses a critical research problem: the absence of systematic analysis of the intellectual and philosophical processes through which Khayyam's thought was appropriated, reinterpreted, and localized within Swahili literary culture.

2. Theoretical Framework and Methodology

This study adopts a comparative literature approach, primarily informed by Itamar Even-Zohar's theory of cultural transfer, which focuses on the movement of literary texts and aesthetic norms between literary systems. This framework is particularly suited to analyzing the transmission of Persian philosophical poetry into Swahili literature through the mediating role of English translation.

In addition, the study draws on David Damrosch's concept of literary cosmopolitanism, which foregrounds the circulation of literary works beyond their original cultural contexts and emphasizes their capacity to generate new meanings across linguistic and historical boundaries. From this perspective, Khayyam's poetry is examined as a component of world literature whose reception in Swahili culture reflects both global interconnectedness and local reinterpretation.

Methodologically, the research employs a descriptive–analytical approach, supplemented by fieldwork, including interviews with scholars affiliated with the Institute of Kiswahili Studies at the University of Dar es Salaam. This combined methodology facilitates both close textual analysis and contextual interpretation of Robert's intellectual motivations and historical circumstances.

3. Discussion

3.1. Shaaban Robert's Encounter with Omar Khayyam

Shaaban Robert's initial engagement with Omar Khayyam occurred in the mid-1940s through Edward FitzGerald's English translation of the *Rubāʿiyāt*. At a time when Tanganyika was experiencing profound social and political transformations under British colonial rule, Robert encountered in Khayyam a philosophical voice characterized by skepticism, intellectual independence, and resistance to dogmatic authority. These qualities resonated strongly with Robert's own emerging worldview.

Following correspondence with scholars at the School of Oriental and African Studies in London, Robert finalized his decision to translate the *Rubāʿiyāt* into Swahili. The translation was completed in 1948 and published in 1952, marking a significant moment in the history of Swahili literature.

3.2. Motivations for Translating the Rubāʿiyāt

Robert's decision to translate Khayyam was motivated by a constellation of interrelated factors. These included philosophical affinity, a commitment to enriching Swahili literary expression, a desire to foster critical consciousness under colonial conditions, and a personal aesthetic appreciation for the concise yet profound structure of Khayyam's quatrains. Collectively, these motivations underscore the translation as an intentional act of cultural and intellectual agency.

3.3. Philosophical and Literary Influence on Robert's Works

Robert's engagement with Khayyam's poetry significantly reshaped his literary outlook. In his subsequent writings, themes such as existential uncertainty, the transience of worldly existence, and skepticism toward absolute truths became increasingly prominent. These philosophical concerns were articulated through both traditional Swahili poetic forms and innovative stylistic adaptations.

3.4. Comparative Analysis of Khayyam and Robert

A comparative analysis of Khayyam's quatrains and Robert's poetic compositions reveals substantial thematic convergence, particularly in their treatment of impermanence, mortality, and the imperative to seize the present moment. While differences in form and cultural context remain evident, the philosophical continuity between the two poets is unmistakable.

3.5. Reception of Omar Khayyam kwa Kiswahili

The publication of *Omar Khayyam kwa Kiswahili* was met with considerable enthusiasm among Swahili-speaking intellectuals, writers, and students, particularly during the late colonial and early independence periods. The work circulated widely in Tanganyika and Kenya, contributing to the expansion of philosophical and critical discourse within Swahili literary culture and influencing subsequent generations of poets and thinkers.

4. Conclusion

This study demonstrates that Shaaban Robert's engagement with Omar Khayyam constitutes a significant instance of literary cosmopolitanism and cultural transfer. Through the translation of the *Rubāʿiyāt*, Robert not only introduced Persian philosophical poetry to Swahili readers but also contributed to the deepening of critical and reflective discourse within Swahili literature at a pivotal historical moment.

The intellectual connection forged between Khayyam and Robert parallels other well-known transnational literary relationships, such as that between Khayyam and FitzGerald in English literature or Hafez and Goethe in German literature. Ultimately, the reception of Khayyam in Swahili literary culture underscores the enduring global relevance of Persian philosophical poetry and its capacity to shape literary modernity far beyond its original cultural and linguistic milieu.

References [in Persian]

Khayyam Nishapuri, O. (2017). *The quatrains of Khayyam*. Tehran: Arayan.

Arabahmadi, A. B. (2005). *Tanzania: The ever-green land*. Tehran: Al-Hoda.

Interview with Dr. Ernesta Masha. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.

Interview with Dr. Amani Luzeklo. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.

Interview with Professor Aldin Kai Mutembi. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.

Interview with Dr. Pendo Malangwa. (2022). Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.

References [In English]

Abdulaziz, M. H. (1996). The influence of the Qur'an on the development of Swahili language and literature. In S. Wild (Ed.), *The Qur'an as text* (pp. 165–182). Brill.

Bertoncini, E. (2009). *Outline of Swahili literature: Prose fiction and drama*. Brill.

Damrosch, D. (2003). *What is world literature?* Princeton University Press.

Eberhard, D. M., Simons, G. F., & Fennig, C. D. (Eds.). (2025). *Ethnologue: Languages of the world* (28th ed.). SIL International. Retrieved from www.ethnologue.com

Even-Zohar, I. (1990). Polysystem studies. *Poetics Today*, 11(1), 9–26.

Feinauer, I., & Marais, K. (Eds.). (2017). *Translation studies beyond the postcolony*. Cambridge Scholars Publishing.

Gibbe, A. G. (2001). Persian (Shirazi) impact in Tanzania. In *Historical role of Iranians (Shirazis) in the East African coast* (pp. 45–60). Nairobi.

Gikandi, S. (Ed.). (2003). *Encyclopedia of African literature*. Routledge.

Harries, L. (1975). Shaaban Robert: Man of letters. *Présence Africaine*, (93), 181–190.
Khalifa, A. (2014). *Shaaban Robert: The father of modern Swahili literature*. East African Educational Publishers.
Knappert, J. (1979). *Four centuries of Swahili verse: A literary history and anthology*. Heinemann.
Mazrui, A. M. (2007). *Swahili beyond the boundaries: Literature, language, and identity*. Ohio University Press.
Mulokozi, M. M., & Sengo, T. S. Y. (1995). *History of Kiswahili poetry, A.D. 1000–2000*. Institute of Kiswahili Research, University of Dar es Salaam.
Nurse, D., & Spear, T. (1985). *The Swahili: Reconstructing the history and language of an African society*. University of Pennsylvania Press.
Ricard, A. (2004). *The languages and literatures of Africa: The sands of Babel*. James Currey Publishers.
Robert, S. (1952). *Omar Khayyam kwa Kiswahili*. Macmillan Publishers.
Robert, S. (1954). *Kielezo cha insha*. Eagle Press.
Robert, S. (1958). *Pambo la lugha*. Mkuki na Nyota Publishers.
Shaaban Robert. (2025). In *Encyclopedia.com*. Retrieved August 26, 2025, from www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/shaaban-robert.

ادبیات تطبیقی
شاپا چاپی: ۶۵۱۲ - ۲۰۰۸ شاپا الکترونیکی: ۱۰۰۶ - ۲۸۲۱
Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

الگوی جهان‌وطنی ادبی: تأثیر «خیام» بر «شعبان رابرت» و ادبیات سواحیلی*

امیربهرام عرب‌احمدی[۱]✉

۱.دانشیار گروه غرب آسیا و آفریقا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. arabahmadi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۱۰

کلیدواژه‌ها:
ادبیات تطبیقی،
حکیم خیام،
زبان سواحیلی،
شرق آفریقا،
شعبان رابرت.

چکیده

اکثر فرهیختگان داخلی از اطلاعات اندکی در مورد تأثیرگذاری عمیق «حکیم خیام» شاعر و منجم بزرگ ایرانی بر «فیتز جرالد» شاعر و نویسندهٔ بزرگ انگلیسی برخوردارند. بااین‌حال اطلاعی از این‌که شاعر و نویسنده‌ای بزرگ در کشور تانزانیای امروزین (تانگانیکای سابق) نیز شیفتهٔ شاعر کاریزماتیک ایرانی قرن پنجم هجری قمری بوده‌است، وجود ندارد. در این مقاله با بهره‌گیری هم‌زمان از روش تحقیق توصیفی_تحلیلی و مطالعات میدانی، تلاش شده‌است اطلاعات منحصربه‌فردی در مورد تأثیرپذیری «شعبان رابرت» از «حکیم خیام نیشابوری» و معرفی این شاعر بزرگ به ادبا و نویسندگان شرق آفریقا و عموم سواحیلی‌زبانان ارائه گردد. مسئلهٔ اصلی مورد بررسی در این مقاله، چرایی و چگونگی تأثیرگذاری اشعار «حکیم خیام نیشابوری» بر «شعبان رابرت» در قالب سؤال اصلی بوده و پژوهش‌گر تلاش کرده‌است، دلایل علاقهٔ «شعبان رابرت» به «خیام» و انگیزهٔ وی از ترجمهٔ رباعیات «خیام» را تا حد امکان، مورد بررسی قرار دهد. ساختار نظری مقاله بر نظریهٔ انتقال فرهنگی و به موازات آن مفهوم جهان‌وطنی ادبی استوار گردیده‌است. در بخش پایانی نیز «تأثیر عمیق فلسفی و ادبی خیام بر آثار شعبان رابرت و تقویت گفتمان انتقادی و فلسفی در ادبیات سواحیلی» به‌عنوان یافتهٔ اصلی مقاله در اختیار خوانندگان قرار داده شده‌است.

*استناد: عرب‌احمدی، امیربهرام (۱۴۰۴). الگوی جهان‌وطنی ادبی: تأثیر «خیام» بر «شعبان رابرت» و «ادبیات سواحیلی». *ادبیات تطبیقی*، ۱۸ (۳۴)، ۱۸۲-۱۶۷.
http//doi.org/10.22103/jcl.2026.25887.3877

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

© نویسندگان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

زبان سواحیلی به‌عنوان یکی از زبان‌های بزرگ ارتباطی قارهٔ آفریقا و پوشش‌دادن حدود ۱۲۰میلیون‌نفر در منطقهٔ شرق آفریقا (www.ethnologue.com)؛ شعرا و ادبای زیادی را در دامان خود پرورانده که هر یک از آن‌ها در زمرهٔ افتخارات آسمان علم و ادب شرق آفریقا و به‌طور خاص کشورهای تانزانیا و کنیا محسوب می‌شوند. «سید ادریس»[i]، «مویاکا بن حاجی الغسّانی»[ii]، «موانا کوپونا بنتی امشم»[iii]، «سید عبدالله بن علی بن ناصر عمری عبدی»[iv]، «بوانا مومنگو بن عثمانی»[v]، «سیتی بنت سعد»[vi]، «ماتیاس مینامپالا»[vii]، «احمد شیخ نبهانی»[viii] و «عبداللطیف عبدالله»[ix] از چهره‌های درخشان ادبی به‌شمار می‌روند که هر یک نقش مهمی در غنای ساختار ادبی این زبان ایفا نموده‌اند (Knappert 1979, 23; Mulokozi & Sengo, 1995: 67-68).

ازجمله ادیبان و شعرای بزرگ معاصر زبان سواحیلی که در ایجاد ارتباط بین ادبیات فارسی و ادبیات سواحیلی نیز نقش مؤثری ایفا نمود، «شعبان بن رابرت» شاعر، ادیب و نویسندهٔ تانگانیکائی[۱] معروف‌به «پدر ادبیات نوین سواحیلی» و «شکسپیر آفریقا»[۲]است. این شخصیت بزرگ ادبی تانزانیائی در طول زندگی خود، ده‌ها اثر شامل شعر، داستان کوتاه، مقاله و زندگی‌نامه تألیف کرد که هر یک از آن‌ها در زمرهٔ افتخارات ادبیات سواحیلی محسوب می‌شوند (Schirmer & Gikandi, 2003: 645). یکی از آثار مهم «شعبان رابرت» که شهرت و معروفیت او را دوچندان ساخت و به‌گونه‌ای متمایز از دیگر آثار این ادیب آفریقائی؛ تسلط وی بر زبان‌های انگلیسی و سواحیلی و تخیل ادبی‌اش را در سطوح بین‌المللی نمایان کرد، ترجمهٔ کتاب *رباعیات خیام* از زبان انگلیسی به سواحیلی بود(Robert, 1966: p. 5). وی در طلیعهٔ کتاب *عمرخیام در سواحیلی* ضمن توصیف کتاب *رباعیات خیام* به‌عنوان شاهکاری فوق‌العاده و توصیف‌ناپذیر در ادبیات فارسی (Schirmer & Gikandi, 2003: 645)؛ ابتدا به‌هدف و نحوهٔ ترجمهٔ اشعار خیام پرداخته‌است. سپس به‌گونه‌ای نسبتاً تفصیلی، زندگی شاعر و منجم بزرگ ایرانی را مورد بررسی قرار داده و در ادامه نیز هر یک از رباعیات خیام را به‌زیبایی و در نهایت دقت و ظرافت ادبی به زبان سواحیلی ترجمه کرده‌است (Robert, 1954: 7-12).

در این مقالهٔ منحصربه‌فرد تلاش شده‌است تأثیر خیام و سبک شعری وی بر «شعبان رابرت» در قالب موضوع اصلی و براساس اندک منابع موجود که در پیشینه به آن‌ها اشاره خواهدشد، مورد بررسی قرار گیرد. همچنین سعی نویسنده بر آن است که سؤال اصلی مبتنی بر آن‌که «چه عواملی و چگونه موجب تأثیرپذیری شعبان رابرت از رباعیات حکیم خیام نیشابوری شده‌است؟» را مطابق با مستندات موجود پاسخ دهد.

۱-۲. چارچوب نظری و روش تحلیل

مقاله با رویکرد ادبیات تطبیقی بر مبنای بررسی تأثیرات متقابل سنت‌های ادبی فرهنگ‌های مختلف، چارچوب نظری خود را بر نظریهٔ «انتقال فرهنگی» که بر فرایند انتقال مفاهیم، مضامین و سبک‌های ادبی از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر تمرکز دارد، قرار داده‌است (Even-Zohar, 1990: 45). این نظریه برای تحلیل چگونگی انتقال بخشی از گنجینهٔ ادب فارسی در قالب مضامین فلسفی و شاعرانهٔ رباعیات خیام به ادبیات سواحیلی مناسب است؛ به‌ویژه آن‌که این انتقال از مسیر ترجمهٔ انگلیسی «فیتزجرالد» انجام شده‌است. علاوه‌بر آن مفهوم «جهان‌وطنی ادبی»[x] که بر پیوندهای فراملی و فرازمانی میان آثار ادبی تأکید دار نیز به‌عنوان چارچوب مکمل به‌کار گرفته شده‌است (Damrosch, 2003: 17). در چارچوب این مفهوم، نویسنده به توضیح این مؤلفهٔ مهم پرداخته‌است که چگونه «شعبان رابرت» با ترجمهٔ رباعیات خیام، نه‌تنها ادبیات سواحیلی را غنی کرد، بلکه گفتمانی جهانی را در بستر تقویت هویت فرهنگی سواحیلی و نقد استعمار ایجاد نمود. روش تحقیق این مقاله ترکیبی از توصیفی_تحلیلی و مطالعات میدانی (ازجمله مصاحبه با اندیشمندان محلی) و هدف مقاله واکاوی و طرح دیدگاهی بدیع در مورد مناسبات ادبی ایران و شرق آفریقا و ارائهٔ پاسخی مستدل و علمی به سؤال اصلی است.

---

[i] . Sayyed Idris
[ii] Muyaka Bin Haji Alghassani
[iii] Mwana kupona binti msham
[iv] Sayyed Abdullah Bin Ali Bin Nasir Omari Abdi
[v]. Bwana Mwengo bin Athumani
[vi] .Siti Bint Saad
[vii]. Mathias Mnyampala
[viii] .Ahmed Sheikh Nabhani
[ix] .Abdullah Abdullatif
[x] . Literary Cosmopolitanism

۱-۳. پیشینهٔ پژوهش

در ارتباط با پیشینهٔ این بحث قابل ذکر است صرف‌نظر از اطلاعات بسیار مختصری که در کتب ***تانزانیا سرزمین همیشه سبز*** و ***جایگاه ایرانیان شیرازی‌الاصل در توسعهٔ تمدن و فرهنگ شرق آفریقا*** نوشتهٔ راقم این سطور در مورد ارتباطات ادبی ایران و شرق آفریقا ــو در حاشیهٔ آن تأثیرگذاری کم‌رنگ خیام بر زبان سواحیلی‌ــ ارائه شده‌اند؛ تاکنون تحقیقی در مورد تأثیر رباعیات خیام بر افکار و آثار ادبیات و منظومه های سواحیلی در داخل و حتی خارج کشور انجام نشده‌است. در منابع انگلیسی نیز صرفاً «دکتر گیبه»[i] در کتاب ***نقش تاریخی ایرانیان (شیرازی‌ها) در سواحل شرق آفریقا***[ii] به تأثیرات فرهنگی شیرازی‌ها بر سواحل شرق آفریقا پرداخته‌است؛ اما اشارهٔ او به تأثیر *رباعیات خیام* بر ادبیات سواحیلی بسیار مختصر است و جزئیات چندانی ارائه نمی‌دهد. علاوه‌بر گیبه، منابع دیگری مانند مقالهٔ «**تمدن شیرازی و تأثیر آن بر سواحل شرق آفریقا**» نوشتهٔ «نیوتن کاهومبی ماینا» در مجلهٔ «اوتافیتی»[iii] و کتاب ***سواحیلی: بازساخت تاریخ و زبان یک جامعه آفریقایی***[iv] نوشتهٔ «درک نرس و توماس اسپیر»[۶] به تأثیر کلی فرهنگ فارسی ــ ازجمله ادبیات‌ــ بر فرهنگ و زبان سواحیلی اشاره دارند. بااین‌حال، منابع مزبور نیز به‌طور خاص بر *رباعیات خیام* تمرکز نکرده و تنها به تأثیرات کلی ادبیات فارسی اشاره کرده‌اند. این در حالی است که پژوهش‌گر با جمع‌آوری مطالب بسیار اندک موجود، نهایت تلاش خود را انجام داده تا بر مبنای سؤال مطرح‌شده و دغدغهٔ پژوهشی خود اطلاعات ارزشمندی را در محدودهٔ تعاملات ادبی ایران و شرق آفریقا در اختیار پژوهش‌گران داخلی قرار دهد.

۲. بحث / متن

«شعبان رابرت» در میانهٔ دههٔ ۱۹۴۰ میلادی (مصادف با اواسط عمر خویش) طی آشنایی با افکار «حکیم عمر خیام» و مطالعهٔ ترجمهٔ *رباعیات خیام* «ادوارد فیتزجرالد»، سخت تحت تأثیر سبک شعری و جهان‌بینی خیام ــکه بازتابی از دغدغه‌های فکری و نگاه انتقادی او به جامعهٔ توأم با عشق به حکمت و زیبایی محسوب می‌شدــ قرار گرفته و مشتاقانه به تحقیق در مورد زندگی و اشعار شاعر و منجم ایرانی بزرگ قرن پنجم ه.ق. پرداخت (Khalifa, 2014: 54). وی پس از مکاتبه با رئیس وقت گروه آموزش مدرسهٔ مطالعات آسیایی‌ــآفریقایی دانشگاه لندن در سال ۱۹۴۴ میلادی و بررسی عمیق موضوع، سرانجام در سال ۱۹۴۷ میلادی و با هدف عمق‌بخشیدن به زبان و ادب سواحیلی، تصمیم خود برای ترجمهٔ رباعیات خیام را قطعی ساخت (Khalifa, 2014,56) .

ادیب بزرگ تانگانیکائی با مبنا قراردادن ترجمهٔ انگلیسی رباعیات خیام اثر «ادوارد فیتز جرالد»[۳] سرانجام ترجمهٔ انگلیسی به سواحیلی *رباعیات خیام* را در سال ۱۹۴۸ میلادی به‌پایان رسانده و ترجمهٔ خود را ***عمر خیام کوا کی‌ــسواحیلی (عمرخیام در سواحیلی)***[v] نام نهاد. (Robert, 1952: 26) این کتاب چهار سال بعد (۱۹۵۲ میلادی) توسط انتشارات مشهور «مک‌میلان» در کشور انگلستان منتشر گردید (Robert, 1952: 28).

۲-۱. انگیزهٔ ترجمه

انگیزهٔ «شعبان رابرت» از ترجمهٔ *رباعیات خیام* را نمی‌توان تنها یک تلاش ادبی دانست؛ بلکه اقدامی آگاهانه مبتنی بر اهداف فلسفی، فرهنگی و اجتماعی بود. درحقیقت می‌توان گفت «شعبان رابرت» در ایام جوانی و در اوج شور زندگی، در خیام هم‌زاد فکری خود را یافته‌بود که هم برای نقد اجتماعی، هم برای غنی‌سازی ادبیات ملی و هم برای برانگیختن ذهن‌های جست‌وجوگر در جامعهٔ خود مناسب و شایسته بود (گفت‌وگو با آمانی لوزکلّو).

عوامل انگیزشی «شعبان رابرت» از ترجمهٔ *رباعیات خیام* را می‌توان در چند محور اصلی و عمیق بررسی کرد:

* **اشتراک فکری و فلسفی:** یکی از اصلی‌ترین انگیزه‌های شاعر تانگانیکائی در ترجمهٔ رباعیات خیام، وجود اشتراکات فکری‌ــفلسفی بین این دو شاعر و متفکر بزرگ بود. درواقع «شعبان رابرت» ــهمانند خیامــ به مسائل بنیادین بشری می‌اندیشید و نظیر «حکیم نیشابوری» پرسش از معنای زندگی و مرگ، درک رازآلودگی هستی و جایگاه انسان در جهان برای او دغدغهٔ بزرگی

---

[i] . Gibbe

[ii] . Historical Role of Iranians (Shirazis) in the East African Coasts

[iii] . Utafiti

[iv] .The Swahili:Reconstruction of History and Language of an African Society

[2] .Omar Khayyam Kwa Kiswahili

بود که تبلور این دل‌مشغولی‌ها را در اشعار خیام می‌دید. علاوه‌بر آن «رابرت» در جامعهٔ استعماری آن روزگار تانگانیکا درصدد ریشه‌کن‌ساختن جهل، جمود فکری و نفاق بود و تمام این امور را همچون آینه‌ای در رباعیات خیام مشاهده می‌کرد (Khalifa, 2014: 62).

* **تحقق اهداف ادبی و فرهنگی:** از دیگر انگیزه‌های «شعبان رابرت» در ترجمهٔ سواحیلی *رباعیات خیام*، تحقق اهداف ادبی و فرهنگی مورد نظر بود. درواقع «رابرت» در پی آن بود که با ترجمهٔ متون غنی فلسفی، ظرفیت زبان سواحیلی را برای بیان مفاهیم عمیق جهانی ارتقاء بخشد و *رباعیات خیام* را از این نظر ایده‌آل می‌دانست. علاوه‌بر آن «شعبان رابرت» درصدد آن بود که با معرفی «خیام» به‌عنوان نماد حکمت شرقی، گفتمانی فراتر از ادبیات استعماری اروپا در تانگانیکا و دیگر کشورهای سواحیلی زبان شرق آفریقا ایجاد و هویت فرهنگی مستقل آفریقا را هرچه بیشتر تقویت نماید (Mazrui, 2007: 108).

* **انگیزه‌های اجتماعی:** «شعبان رابرت» انسانی آزادی‌خواه بود و از دورهٔ نوجوانی به استقلال کشور خود و رهایی از یوغ استعمار انگلیس می‌اندیشید. اندیشهٔ استقلال تانگانیکا در دورهٔ گذار استعمار که پس از پایان جنگ جهانی دوم همچون دیگر مستعمرات انگلستان در قارهٔ آفریقا (و دیگر کشورهای استعمارگر نظیر فرانسه، پرتغال، بلژیک و ایتالیا) آغاز شده‌بود، مستلزم بیدارسازی فکری جامعهٔ تانگانیکا بود. ازاین‌روی «شعبان رابرت» ترجمهٔ آثاری انگیزشی مانند *رباعیات خیام* را ابزاری قدرتمند برای تشویق مردم به تفکر انتقادی و پرسش‌گری در قبال اقدامات سرکوب‌گرایانهٔ استعمار انگلیس می‌دانست[۴](Mazrui, 2007: 110) .

* **انگیزه‌های فکری:** انتخاب الگویی فکری از متفکری جهان‌اندیش و چندبعدی از دیگر انگیزه‌های «شعبان رابرت» در ترجمهٔ *رباعیات خیام* بود. درواقع شاعر و ادیب تانگانیکائی «خیام» را شاعر، متفکر، فیلسوف و متفکری بزرگ می‌دانست که اشعار عمیق و چالش‌برانگیز او می‌توانست به‌عنوان الگویی کارآمد، مورد استفادهٔ نخبگان این کشور قرار گیرد (Abdulaziz, 1996: 175).

انگیزه‌های شخصی: علاوه‌بر آن برخی انگیزه‌های شخصی نیز «شعبان رابرت» را به ترجمهٔ رباعیات خیام تشویق نمود. یکی از این عوامل، سبک موجز و پرمعنی و درون‌مایهٔ اشعار خیام بود که به طبع شاعرانهٔ ادیب تانگانیکائی نزدیک بود. به موازات آن شاید بتوان گفت، «رابرت» از طریق این ترجمه درصدد تحکیم پیوندهای میراث ادبی ایران به‌عنوان یکی از کهن‌ترین کشورهای مشرق‌زمین با آفریقا بوده‌است (گفت‌وگو با موتمبی). علاوه‌بر آن «دکتر ا.م.م.ایشروود» رئیس وقت گروه آموزش مدرسهٔ مطالعات آسیایی آفریقایی دانشگاه لندن[۵] نیز نقش مؤثری در تحقق ایدهٔ شاعر تانگانیکائی داشت. ریشهٔ این امر به سال ۱۹۴۴ میلادی بازمی‌گردد که «شعبان رابرت» در ابتدای تصمیم‌گیری در مورد این اقدام مهم با «دکتر ا.م.م.ایشروود» در مورد ترجمهٔ کتاب رباعیات خیام از انگلیسی به سواحیلی مشورت نمود. مکاتبهٔ «رابرت» با «دکتر ایشروود» نتایج مثبتی به‌دنبال داشت؛ به‌گونه‌ای که این استاد انگلیسی با ارسال دو نامهٔ انگیزه‌بخش پیاپی در سال ۱۹۴۴ میلادی، نویسندهٔ تانزانیائی را به ترجمهٔ *رباعیات حکیم عمر خیام* از انگلیسی به سواحیلی تشویق و این اقدام را خدمت بزرگی به ادبیات سواحیلی دانست[۶](Mazrui, 2007: 60-61 & Feinauer, Marais).

۲-۲. چرایی ترجمهٔ رباعیات خیام توسط «رابرت»

با وجود آن‌که جزئیاتی از دلایل انتخاب *رباعیات خیام* برای ترجمه به زبان سواحیلی وجود ندارد و «شعبان رابرت» نیز در مقدمهٔ کتاب به این موضوع اشاره نکرده‌است. بااین‌حال به‌نظر می‌رسد چند عامل مهم و به موازات آن خصوصیات ادبی این شاعر آفریقائی، در چرایی ترجمهٔ سواحیلی *رباعیات خیام* مؤثر بوده‌باشد:

* **غنای فرهنگی:** «شعبان رابرت» به‌عنوان شاعری متعهد از اوان جوانی تا هنگام مرگ، همواره خود را متعهد به غنی‌سازی ادبیات و فرهنگ سواحیلی می‌دانست و معتقد بود ترجمهٔ آثار بزرگ ادبی از زبان‌های دیگر، راه مؤثری برای معرفی ایده‌ها، موضوعات و سبک‌های جدید منثور و منظوم به سواحیلی‌زبانان خواهدبود. ازاین‌نظر کتاب *رباعیات خیام* و تأملات فلسفی خاص شاعر بلندآوازهٔ

ایرانی در مورد زندگی، جهان پس از مرگ و بی‌اعتباری دنیا به‌عنوان منبع مهمی برای تفکر و بحث می‌توانست موجبات بالندگی هرچه بیشتر زبان و ادبیات سواحیلی را فراهم آورد (Mulokozi, 1999: 87).

* **رویکرد فلسفی:** بخش عمدهٔ موضوعات مطروحه در *رباعیات خیام* همچون ماهیت هستی، گذر زمان و جست‌وجوی خوشبختی، دارای رویکردی فلسفی بوده و با تجربیات انسان‌ها در مناطق مختلف جهان هم‌راستا می‌باشند. این‌گونه مضامین، مورد علاقهٔ «شعبان رابرت» بودند و در دیگر آثار وی نظیر کتب، اشعار و شرح حال‌هایی که نوشته‌است نیز رد پای موضوعات فلسفی به‌چشم می‌خورد (Mazrui, 2007: 112).

* **تأثیر ادبی:** تردیدی وجود ندارد که عمق شاعرانهٔ *رباعیات خیام* با ذائقهٔ ادبی «شعبان رابرت» سازگار بوده‌است. ازاین‌روی معرفی سبک شعری این شاعر بلندآوازهٔ ایرانی و انتقال بینش فکری «خیام» به سنت‌های ادبی سواحیلی، از دیگر عوامل روی‌آوردن شاعر تانگانیکائی به ترجمهٔ رباعیات خیام بوده‌است (Bertoncini, 2009: 54).

* **ارتقاء جایگاه زبان سواحیلی:** معرفی آثار ادبی برجستهٔ جهان به زبان سواحیلی، همواره بخشی از دل‌مشغولی‌های «شعبان رابرت» در راستای ارتقاء جایگاه زبان و گسترش افق‌های ادبیات سواحیلی بوده و ترجمهٔ *رباعیات خیام* به‌عنوان یکی از نمونه‌های والای ادبیات جهانی از اولویت‌های «رابرت» در تحقق این هدف به‌شمار می‌رفته‌است (Abdulaziz, 1996: 182).

۲-۳. تأثیر افکار و دیدگاه‌های «خیام» بر «شعبان رابرت»

«شعبان رابرت» در کتب و مقالات خود به‌ویژه در آثار مهمی نظیر «**کوصدیقیکا**»[۷](Kusadikika)، «**معیشا یانگو**» (Yangu Maisha)[۸] و «**وصیفو وا سیتی بنت سعد**» (Wasifu wa Siti binti Saad) عمدتاً از سبک‌های سنتی شعر سواحیلی خصوصاً «اوتندی»[۸] بهره گرفته و موضوعات مورد نظر خود را با مفاهیم و مضامین اجتماعی، سیاسی و انسانی ترکیب نموده‌است (www.literaturepadi.com.ng). بااین‌حال ترجمهٔ *رباعیات خیام* دیدگاه فکری وی را فراتر از ترویج برابری جنسیتی، حقوق بشر و مبارزه با تبعیض نژادی و مذهبی، به موضوعاتی نظیر تأملات فلسفی در باب معنای زندگی، مرگ و بی‌اعتباری دنیا متمرکز و افق فکری این شاعر بزرگ را هرچه بیشتر توسعه بخشید. درواقع با وجود آن‌که «رابرت» تا قبل از آشنایی با «حکیم خیام» از سبک شعری «سنتی سواحیلی» بر مبنای اشعار تعلیمی و اخلاقی پیروی می‌کرد؛ ولی بعد از ترجمهٔ اشعار شاعر بزرگ ایرانی، در سرایش اشعار و موضوعاتی که دست‌مایهٔ اشعارش قرار می‌داد، به سبک «اوتندی» سواحیلی که تا حدودی مشابه سبک رباعی ادبیات فارسی است و موضوعاتی در مایه‌های فلسفی و وجودی روی آورد.

ازجمله تأثیرات مستقیم «خیام» بر «شعبان رابرت» می‌توان به تغییر افکار و دیدگاه‌های این شاعر بزرگ آفریقائی در مورد مرگ و زندگی و نگاهی عمیقتر به دغدغه‌های انسانی، سرایش اشعاری در قالب‌های کوتاه پرمغز و تأمل‌برانگیز و بیان جسورانه و انتقادآمیز از مشکلات اجتماعی و فرهنگی جامعه اشاره کرد. (مصاحبه با دکتر ارنستا ماشا، دارالسلام، بهمن ۱۴۰۱) به موازات آن پس از آشنایی عمیق «شعبان رابرت» با «خیام» و پی‌بردن به این نکته که شاعر بزرگ ایرانی با بهره‌گیری از قالب سنتی رباعی مضامین فلسفی نوآورانه‌ای را بیان کرده‌است، وی نیز تلاش کرد مضامین انسانی و فلسفی روز را در قالب های ادبی سنتی و گاه نوآورانه بازتاب دهد (مصاحبه با موتمبی، ۱۴۰۱).

در مجموع می‌توان گفت رباعیات فلسفی_عرفانی منتقدانهٔ [و گاه شکاکانهٔ توأم با رویکرد بدبینانه به تقدیر و دنیای ناپایدار] خیام؛ به‌منزلهٔ الگویی مؤثر، «شعبان رابرت» را به موضوعات فلسفی و انتقادی رهنمون ساخت. در عین حال *رباعیات خیام* عمق معنایی اشعار وی را به‌گونه‌ای افزایش داد که تا پایان عمر نه‌چندان طولانی این شاعر بلند آوازهٔ تانگانیکائی نیز پابرجای ماند.

۲-٤. مقایسهٔ تطبیقی *رباعیات خیام* و *اشعار شعبان رابرت*

هرچند مقایسهٔ تطبیقی *رباعیات خیام* و *اشعار شعبان رابرت* تاکنون مورد بررسی تحلیلی محققان حوزهٔ ادبیات سواحیلی قرار نگرفته‌است؛ بااین‌حال به‌جرئت می‌توان گفت شباهت سبک، ریتم و مضامین این دو شاعر ایرانی و تانگانیکائی به‌هیچ‌عنوان تصادفی نبوده و تأثیرگذاری «خیام» بر «رابرت» را به‌خوبی نمایان می‌سازد. البته مقایسهٔ تطبیقی اشعار این دو شاعر بزرگ ایرانی و تانگانیکائی بر مبنای موضوعات و مضامین مختلف فلسفی_عرفانی و اخلاقی، خود موضوع مقاله‌ای مستقل است. بااین‌حال در این قسمت تلاش شده‌است با ذکر چند نمونه، چشم‌اندازی کلی از الهام‌بخشی «خیام» بر شاعر و ادیب آفریقائی ترسیم گردد.

به‌عنوان مثال «خیام» در یکی از اشعار خود با محور قراردادن «گذرا بودن و بی‌ثباتی دنیا» آورده‌است:

ای دل غم این جهان فرسوده مخور — بیهوده نئی غمان بیهوده مخور
چون بوده گذشت و نیست نابوده پدید — خوش باش غم بوده و نابوده مخور

(خیام نیشابوری، ۱۳۹۶: ۵۶)

در مقابل «شعبان رابرت» نیز در بخشی از شعر "Utenzi wa Hati" [حماسهٔ هاتی] از مجموعه‌شعر **"Pambo la Lugha"**[زیور زبان] با تأکید بر کوتاهی عمر و فرصت آورده‌است:

Hali ya dunia ni ya kufikiria — Siku za maisha ni fupi mno,
Usihofu, usiteseke mno — Furahia, usikose nafasi

(Robert, 1958: 24)

ترجمهٔ فارسی:

حال جهان را به اندیشه باید — روزگار زندگی بس کوتاه است
میازار خود، میندیش ز اندوه — دریاب شادی را، فرصت گذرا است

همان‌گونه که مشخص است هر دو شاعر با تأکید بر فرسودگی و گذرابودن جهان، لذت‌بردن از زندگی و پرهیز از غم و اندوه برای این دنیای گذرا را توصیه کرده‌اند. هرچند وزن و آهنگ این دو شعر متفاوت از یکدیگر هستند؛ ولی تأثیرپذیری «رابرت» از «خیام» در مضمون و ماهیت موضوع، کاملاً نمایان است. ازاین‌روی می‌توان گفت شباهت‌های موجود در مضمون و رویکرد، نشان‌دهندهٔ تأثیر عمیق فلسفه و نگاه «خیام» بر تفکر شعری «رابرت» می‌باشد که با فرهنگ و زبان خود آن را بازآفرینی کرده‌است.

در نمونه‌ای دیگر «خیام» با رویکرد گذرابودن زندگی انسان، این موضوع را دستمایهٔ یکی از رباعیات مشهور خود قرار داده و با نگاهی بی‌رحم و در عین حال شاعرانه به توصیف مرگ پرداخته‌است:

آن قصر که بهرام درو جام گرفت — آهو بچه کرد و روبه آرام گرفت
بهرام که گور می‌گرفتی همه‌عمر — دیدی که چگونه گور بهرام گرفت؟

(خیام نیشابوری، ۱۳۹۶: ۷۶)

و «شعبان رابرت» نیز در پیروی کامل از این رویکرد فلسفی خیامی در یکی از معدود اشعار خود به انگلیسی به نام «چارچوب ما» [i] این موضوع را بدین‌گونه روایت کرده‌است:

… at the time of death when life fails
A grave keeps us
To cover rottenness—our bad smells
It is not human custom
To dwell in purity—whatever one's internal state may be.

(**www.encyclopedia.com**)

ترجمهٔ فارسی:

…در زمان مرگ، وقتی زندگی پایان می‌یابد
گور ما را نگاه می‌دارد

[i]. Our Frame

تا پوسیدگی‌ها و بوی ناخوشایندمان را بپوشاند
این رسم انسانی نیست
که در پاکیزگی بمانیم_هرچقدر هم درون‌مان پاک باشد.

براساس این دو شعر، الهام‌گیری «شعبان رابرت» از «خیام»، در قالب تلنگری برای درک اکنون را می‌توان در دو محور اصلی خلاصه کرد:

* مرگ و فناپذیری بدن توام با واقع‌نگری بی‌رحمانه در مورد سرنوشت اجتناب‌ناپذیر جسم انسان پس از مرگ.
* نگاه فرودستانه به مرگ به‌عنوان نابودگر غرور، قدرت و تمایزات انسانی.

تأثیرپذیری مضمونی «شعبان رابرت» از «خیام» در شعر ذیل نیز کاملاً نمایان بوده و ناپایداری و بی‌ثباتی هستی را آشکار می‌سازد. «خیام» در این رباعی با رویکرد خاص خود در مورد ناپایداری زندگی آورده‌است:

چون نیست ز هرچه هست جز باد به دست — چون هست به هرچه هست نقصان و شکست
انگار که هرچه هست در عالم نیست — پندار که هرچه نیست در عالم هست

(خیام نیشابوری، ۱۳۹۶: ۸۲)

«شعبان رابرت» نیز در یکی از قطعات شعری خود در تبعیت از خیام آورده‌است:

Maisha ni kama kivuli — Hukimbia bila kusimama
Leo ipo, kesho haipo — Na kinachosema haikupiti

(Robert, 1954: 72)

ترجمهٔ فارسی:

این دنیا چون سایه‌ای گذراست — هرچه ساخته‌ای، روزی به‌باد می‌رود
آنچه امروز هست، فردا نیست — و آنچه نیست، شاید هرگز نبوده‌است

در تحلیل تطبیقی این دو شعر که بار دیگر الهام‌بخشی افکار «خیام» بر شاعر تانگانیکائی را مشخص می‌سازد، می‌توان گفت «رابرت» به تأسی از حکیم نکته‌پرداز ایرانی و با زبانی ساده بار دیگر ناپایداری دنیا را با استعارهٔ سایه و گذرابودن بیان نموده و همچون «خیام» خوانندگان را به دل‌نسپردن به دنیای فانی توصیه می‌کند.

در شعر معروف دیگری که «شعبان رابرت» در مورد فرصت ناپایدار زندگی سروده‌است نیز سایهٔ سنگین افکار حکیمانه و دم غنیمت‌شمارانهٔ خیام کاملاً مشهود است. در این ارتباط شاعر تانگانیکائی با تأثیرپذیری از این رباعی بسیار معروف خیام:

این قافلهٔ عمر عجب می‌گذرد — دریاب دمی که با طرب می‌گذرد
ساقی، غم فردای حریفان چه خوری؟ — پیش آر پیاله را که شب می‌گذرد

(خیام نیشابوری، ۱۳۹۶: ۱۱۲)

و با استفاده از زبان استعاره‌ای دیدگاه خود در مورد اهمیت زمان حال را به‌زیبایی، آشکار ساخته‌است:

Kesho haiko mkononi — mwa mwanadamu.
Jitahidi leo, tumia fursa ya leo — maana kesho huenda hukuja

(Robert, 1954: 72**)**

ترجمهٔ فارسی:

فردا در دستان انسان نیست — امروز تلاش کن
از فرصتِ امروز استفاده کن؛ — زیرا فردا ممکن است نیاید

در شعری دیگر از «شعبان رابرت» نیز تأثیرپذیری وی از یکی از *رباعیات خیام*:

این چرخ فلک که ما در او حیرانیم — فانوس خیال از او مثالی دانیم

خورشید چراغ دان و عالم فانوس **ما چون صوریم کاندرو گردانیم**

(خیام نیشابوری، ۱۳۹۶: ۱۱۸)

به‌وضوح به‌چشم می‌خورد و شاعر تانگانیکائی با عباراتی زیبا و دل‌انگیز دیدگاه خود در مورد قانون آغاز و پایان را بدین‌گونه نمایان ساخته‌است:

Dunia haya, ni kama nilivyoiona ***Haina utulivu, wala haina amani;***
Kila jambo lenye mwanzo, na mwisho wake ***Kama vile mchana na usiku, pasina shaka***

(Robert, 1954: ۶۴)

ترجمهٔ فارسی:

این دنیا، همان‌گونه که دیده‌ام ***آرامش ندارد و صلح ندارد***
هر چیزی که آغاز دارد، پایانش نیز هست ***همان‌گونه که روز و شب است، بدون شک***

در این شعر نیز «شعبان رابرت» همچون «خیام» به‌نوعی ادراک از «ندانم اندیشی» و پذیرش محدودیت‌های درک بشر رسیده و دنیا را جایگاه بی‌آرامشی می‌داند که پایانی دارد و هرچه آغاز شود، پایان می‌یابد.

در اشعار دیگر «شعبان رابرت» نیز رگه‌های نیرومندی از خیام به‌عنوان پارادایم فکری ماندگار شاعر تانگانیکائی مشاهده می‌شود. بااین‌حال چهار نمونهٔ بالا به‌خوبی این واقعیت را عیان می‌سازد که «شعبان رابرت» به‌عنوان روشن‌فکری آفریقائی جایگاه حکیم نیشابور را به‌عنوان شاعری جهانی گرامی داشته و اشتراکات ادبی را فراتر از مرزهای جغرافیایی و زمانی دانسته‌است.

۲-۵. استقبال جامعهٔ تانگانیکا از کتاب *خیام کوا کیسواحیلی*

همان‌گونه که اشاره شد *خیام کوا کیسواحیلی* که از لحاظ سبک شعری و اشعار نغز و دل‌انگیز، پدیده‌ای جدید برای شعرا و ادبای سواحیلی‌زبان به‌شمار می‌رفت، با وجود انتشار در کشور انگلستان، با رویکرد بسیار مثبت دیاسپورای [i] سواحیلی‌زبان ساکن انگلستان روبرو شده و بسیاری از نسخه‌های کتاب توسط تانگانیکائی‌ها و کنیائی‌های مقیم این کشور خریداری شدند. به‌موازات آن صدها نسخه از کتاب، از طریق کشتی‌های انگلیسی که به‌صورت مرتب بین لندن_دارالسلام_زنگبار در تردد بودند و نیز شبکه‌های غیررسمی ملوانان، بازرگانان و دانشجویانِ تانگانیکایی مقیم بریتانیا به کشور تانگانیکا انتقال و بین چند کتاب‌فروشی و کتاب‌خانهٔ عمومی در دارالسلام توزیع گردیدند. این نسخه‌ها با استقبال تحصیل‌کردگان و نخبگان سواحیلی‌زبان به‌ویژه در کشورهای کنیا و تانگانیکا مواجه گردیده و تمام آن‌ها به‌سرعت به فروش رسیدند (Harries, 1975: 190). افرادی که توانایی خرید این کتاب‌ها را نداشتند نیز به مطالعهٔ نسخه‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی دارالسلام پرداختند.

کتاب *خیام کوا کیسواحیلی* همچنین در شرایطی که تانگانیکا در تب‌وتاب استقلال بود و روشن‌فکران این کشور به‌تدریج خود را برای آغاز مبارزه‌ای طولانی جهت کسب استقلال این کشور آماده می‌کردند و توجه به زبان و ادبیات سواحیلی به‌عنوان بستری برای رشد اندیشه‌های ملی‌گرایی به‌عنوان یکی از اولویت‌های آزادی‌خواهان اعلام شده‌بود.، مورد استقبال تحصیل‌کردگان و نخبگان سواحیلی‌زبان تانگانیکا قرار گرفت (Harries 1975,190). این کتاب توجه «جولیوس نایرره» _پدر استقلال و نخستین رئیس‌جمهور این کشور_ که در آن زمان رهبری مبارزهٔ استقلال‌طلبانهٔ تانگانیکا را در دست داشت نیز برانگیخت و «نایرره» که در سال‌های نخست دههٔ ۱۹۵۰ میلادی به‌دنبال ساخت هویت ملی مدرن برای تانگانیکای آینده بود، با مطالعهٔ *رباعیات خیام*، جهان‌بینی خود در چگونگی تلفیق سنت فلسفیِ بومی با جهان‌نگری مدرن را تقویت نمود. این ایده بعدها در سیاست‌های فرهنگی او پس از استقلال _به‌ویژه در ترویج زبان سواحیلی به‌عنوان ستون هویت ملی تانزانیا_ نیز به‌طور عینی تبلور یافت. هرچند نمی‌توان ترجمهٔ سواحیلی دو اثر بزرگ ادبی «شکسپیر»، شاعر و نمایش‌نامه‌نویس مشهور انگلیسی *جولیوس سزار* (Yulius Kaisari) و *تاجر ونیزی* (Mabepari wa Venisi) توسط «نایرره» در سال های ۱۹۶۱ و ۱۹۷۲ میلادی را به‌صورت مستقیم برگرفته از ترجمهٔ سواحیلی *رباعیات خیام* دانست؛ ولی مسلماً اقدام ارزشمند «شعبان رابرت» در ترجمهٔ اشعار شاعر بزرگ ایرانی به‌عنوان الگویی کارآمد مورد توجه «جولیوس نایرره» قرار گرفته بوده‌است.

[i]. Diaspora

برخی از شعرا و نویسندگان تانگانیکائی در دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی نظیر «محمد سعید عبدالله»، «ماتیاس امانیامپالا»، «پرنس کاگوما»، «هاشم مووینگی» و «آنانیا آکونگ»ا نیز ترجمهٔ کتاب *عمرخیام در سواحیلی* به زبان سواحیلی و اقدام «شعبان رابرت» در معرفی این شاعر بزرگ ایرانی و راه‌یافتن اندیشه‌های وی به گنجینهٔ ادبیات سواحیلی را ستودند. (گفت‌وگو با مالانگوا)[۱۰] علاوه‌بر آن، سبک رباعی ادبیات فارسی که به سبک چهارپارهٔ سواحیلی شباهت داشت[۱۱] از آن زمان در ادبیات سواحیلی مورد توجه قرار گرفت و بعدها برخی شعرای جوان منظومه‌هایی ادبی به‌تقلید از *رباعیات خیام* پدید آوردند که در دهه های ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ میلادی، آغازگر موج نویی در اشعار کلاسیک سواحیلی بود (گفت‌وگو با موشا).

چاپ این کتاب در خارج از مرزهای تانگانیکا نیز با استقبال برخی از محققان و اندیشمندان غربی ازجمله خانم «دیسی والری پروت»[۱۲] سواحیلی‌شناس برجستهٔ انگلیسی و نویسندهٔ کتاب «خودآموز سواحیلی»[i] قرار گرفت. خانم «پروت» یک سال پس از انتشار *عمرخیام در سواحیلی*، طی مقاله‌ای در نشریهٔ معتبر"African Affairs" به ستایش اشعار خیام و تعابیر زیبای به‌کاررفته در رباعیات حکیم نیشاپور پرداخته و با اشاره به این‌که حتی «فیتز جرالد» ادیب مشهور انگلیسی نتوانسته‌است ترجمه‌ای درخور متن اصلی این کتاب ارائه نماید، اقدام «شعبان رابرت» در ترجمهٔ این کتاب را ارج نهاده و نکاتی اصلاحی_انتقادی را متوجه ترجمهٔ سواحیلی وی نمود[۱۳] (Marais & Feinauer ,60-61).

۳. نتیجه‌گیری

هرچند «شعبان رابرت» از سختی‌ها و مشقات ترجمهٔ سواحیلی رباعیات «حکیم عمر خیام» نظیر تفاوت‌های زبانی بین فارسی، انگلیسی و سواحیلی و مشکلات حفظ وزن و آهنگ رباعی در هنگام ترجمه به سواحیلی، سخنی بر زبان نیاورده، بااین‌حال آنچه مسلم است، وی از سختی کار به‌خوبی اطلاع داشته‌است. به‌ویژه که «فیتز جرالد» مترجم رباعیات خیام به زبان انگلیسی (که ترجمهٔ او شاهکاری در ادبیات انگلیس به‌شمار می‌رود) نیز با اعتراف به این‌که موفق به واکاوی عمق و ژرفای اشعار «حکیم عمر خیام» نشده، نتیجهٔ کار خود را پس از تلاش فراوان، ترجمه‌ای بس یک‌سویه از *رباعیات عمر خیام* _همچون حبابی در سطح آب_ دانسته‌است! بااین‌حال شاعر بزرگ تانزانیائی بدون هرگونه چشم‌داشت مادی (علی‌رغم فقر و مسکنت نسبی) این کار سترگ توأم با ظرافت و حساسیت‌های خاص را با تسلط فوق‌العادهٔ خود در هر دو زبان انگلیسی و سواحیلی انجام داده‌است. در کتاب *خیام کوا کی_سواحیلی* استعارات لطیف خیام نیشابوری همچون بی‌اعتباری دنیا، تاختن بر زاهدان دروغین و ریاکار، حیرت در امور جهان، جهل در رموز آفرینش، گشودن رازهای هستی، قضا و قدر و ... به زیباترین شکل موجود، به زبان سواحیلی بازگردانده شده که در نوع خود بی‌نظیر محسوب می‌گردد.

اقدام ارزشمند «شعبان رابرت» در ترجمهٔ *رباعیات خیام* به زبان سواحیلی در بسترسازی برای معرفی هرچه بهتر ادبیات فارسی به بومیان شرق آفریقا، نقش‌آفرین بود. به‌موازات آن، فروش بالای چاپ اول کتاب در انگلستان _عمدتاً خریداری‌شده توسط دیاسپورای آفریقای شرقی ساکن انگلستان_ و درخواست‌های مکرر ادبا و شعرا از ناشران داخلی برای چاپ مجدد ترجمهٔ سواحیلی *رباعیات خیام* نیز به‌خوبی نشان‌دهندهٔ تأثیر مثبت این کتاب بر جامعهٔ ادبی کشور بود. در نهایت نیز در پاسخ به تقاضاهای نخبگان تانزانیا، انتشارات Tanzania Pub. House در سال ۱۹۷۳ میلادی و درحالی‌که ۱۱ سال پیش از آن «شعبان رابرت» نقاب خاک را بر رخ کشیده‌بود، ترجمهٔ سواحیلی *رباعیات خیام* را با نام جذاب *سروده‌های بازگشت به نیکی و عمر خیام*[ii] تجدید چاپ نموده و یاد و خاطرهٔ شاعر و ادیب بزرگ کشور را نیز از این طریق زنده‌ساخت.

امروزه نام خیام در زبان و ادبیات سواحیلی با نام «شعبان رابرت» عجین‌گردیده و این امر مشابه پیوستگی نام «خیام و فیتز جرالد» در ادبیات انگلیسی و «حافظ و گوته» در ادبیات آلمانی است. جالب اینجاست که ده‌ها سال بعد از ترجمهٔ *رباعیات خیام* به

---

[i]. T*each Yourself Swahili*

[ii]. Tenzi za Marudi mema na Omar Khayyam

زبان سواحیلی، در سال ۱۹۹۳ میلادی «وول سوینکا» شاعر نیجریه‌ای[۱۳] نیز همچون «شعبان رابرت» به گرامی‌داشت «خیام» پرداخت و شاعر بزرگ ایرانی را قدیس حامی عرفان و تجسم روحی دانست که افکار خشک و ادعاهای دگم را به چالش کشیده‌است.

در پایان از همکاری اساتید انستیتو زبان سواحیلی دانشگاه دارالسلام، به‌ویژه «پروفسور آلدین کای موتمبی»، «دکتر ارنستا ماشا» و «دکتر آمانی لوزکلو» در همکاری برای انجام مصاحبه‌های علمی، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌گردد.

یاداشت‌ها

۱. کشور تانگانیکا در سال ۱۹۶۱ میلادی استقلال خود از انگلستان را به‌دست آورد و در سال ۱۹۶۴ پس از اتحاد با کشور تازه‌استقلال‌یافتهٔ زنگبار نام آن به تانزانیا تغییر یافت. با توجه به این‌که در دورهٔ حیات شعبان رابرت (۱۹۰۹–۱۹۶۱ میلادی) این کشور هنوز تانگانیکا نام داشت از وی به‌عنوان شاعر تانگانیکائی یاد شده‌است.

۲.لقب شکسپیر توسط نخستین وزیر آموزش و پرورش تانگانیکا پس از استقلال این کشور از انگلستان بر شعبان رابرت نهاده شد. وی در سال ۱۹۶۲ و تنها یک سال قبل از استقلال این کشور درگذشت. (Harries 1975,190)

۳. فیتزجرالد رباعیات خیام را در سال ۱۸۵۹ میلادی از فارسی به انگلیسی ترجمه کرده‌بود.

۴. به‌ویژه که کشور تانگانیکا در آن مقطع زمانی مستعمرهٔ انگلستان به‌شمار می‌رفت و استعمار بریتانیا با اجباری‌ساختن تدریس زبان انگلیسی در مراکز آموزشی و اعلام انگلیسی به‌عنوان زبان رسمی مورد استفاده در مراکز اداری کشور، به‌شدت درصدد نهادینه‌سازی و تحکیم جایگاه زبان انگلیسی در بین تحصیل‌کردگان و به‌طور خاص معدود شعرا و نویسندگان تانگانیکا بود.

۵. ا. م . م. ایشروود (*A. A. M. Isherwood*) طی سال های ۱۹۲۴–۱۹۴۵ ریاست گروه آموزش مدرسهٔ مطالعات آسیایی_آفریقایی دانشگاه لندن"SOAS" را برعهده داشت.

۶.البته شعبان رابرت نیز با جای‌دادن متن نامه‌های دکتر ایشروود در مقدمهٔ ترجمهٔ کتاب، به‌نوعی از تشویق‌های این استاد انگلیسی تقدیر نمود.

۷. برای یک لحظه

۸.زندگی من

[۹]اوتندی (Utendi) مجموعه‌ای از اشعار روایی_حماسی و قافیه‌دار در زبان سواحیلی است که ریشه در سنت‌های شفاهی شرق آفریقا داشته و از اواخر قرن هفدهم به‌صورت مکتوب تدوین شده‌اند. این اشعار که اغلب در قالب ابیات چهارپارتی سروده شده‌اند، مضامینی چون شجاعت، تراژدی، عشق، تاریخ و مسائل اجتماعی و مذهبی را در بر می‌گیرند. اوتندی‌ها با الهام از سنت‌های اسلامی_عربی و فرهنگ سواحیلی، به‌منظور آموزش، سرگرمی، حفظ هویت فرهنگی و انتقال ارزش‌های اخلاقی و دینی به‌کار می‌رفتند و نقش مهمی در ادبیات و فرهنگ سواحیلی ایفا کرده‌اند. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۱: ۱۰۲) قدیمی‌ترین اشعار اوتندی **«حماسهٔ هراکلیوس»** و **«جنگ‌نامهٔ تامبوکا»** [دربرگیرندهٔ شرح جنگ های پیامبر اکرم (ص) با امپراتور روم شرقی در اوایل قرن هفتم میلادی] می‌باشند. (Freeman-Grenville, 1962:14) (عرب‌احمدی، ۱۳۸۴ :۲۶۳)

۱۰. دکتر پندو مالانگوا مدیر زبان‌شناسی و زبان سواحیلی انستیتو زبان سواحیلی دانشگاه دارالسلام است.

۱۱. وجه اشتراک سبک رباعی فارسی و چهارپارهٔ سواحیلی استواری بر **ایجاز، وزن عروضی و ارائهٔ یک ایدهٔ کامل در بیتی واحد** است.

۱۲. پروت در این مقاله با وجود برشمردن برخی کاستی‌های ترجمه، **شجاعت ادبی شعبان رابرت** را برای برگرداندن چنین اثر پیچیده‌ای تحسین کرده و پیش‌بینی نمود این کتاب در آینده الهام‌بخش جنبش‌های ادبی جدیدی در شرق آفریقا خواهدشد.

۱۳. شاعر و ادیب بزرگ نیجریه ای، برنده جایزه ادبی نوبل در سال ۱۹۸۶ میلادی

کتابنامه

الف. منابع فارسی

خیام نیشابوری، عمر. (۱۳۹۶). *کتاب رباعیات خیام*. تهران: آرایان.

عرب‌احمدی، امیربهرام .(۱۳۸۴). *تانزانیا سرزمین همیشه‌سبز*. تهران: الهدی.

مصاحبه با دکتر ارنستا ماشا. (۱۴۰۱). دارالسلام: انستیتو زبان سواحیلی، دانشگاه دارالسلام.

مصاحبه با دکتر آمانی لوزکلو. (۱۴۰۱). دارالسلام: انستیتو زبان سواحیلی، دانشگاه دارالسلام.

مصاحبه با پروفسور آلدین کای موتمبی. (۱۴۰۱). دارالسلام: انستیتو زبان سواحیلی، دانشگاه دارالسلام.

مصاحبه با دکتر پندو مالانگوا. (۱۴۰۱). دارالسلام: انستیتو زبان سواحیلی، دانشگاه دارالسلام.

ب. منابع لاتین

Abdulaziz, M. H. (1996). The influence of the Qur’an on the development of Swahili language and literature. In S. Wild (Ed.), *The Qur’an as text* (pp. 165–182). Brill.

Arabahmadi, A. B. (2005). *Tanzania: The ever-green land*. Tehran: Al-Hoda.
Bertoncini, E. (2009). *Outline of Swahili literature: Prose fiction and drama*. Brill.
Damrosch, D. (2003). *What is world literature?* Princeton University Press.
Eberhard, D. M., Simons, G. F., & Fennig, C. D. (Eds.). (2025). *Ethnologue: Languages of the world* (28th ed.). SIL International. Retrieved from www.ethnologue.com
Even-Zohar, I. (1990). Polysystem studies. *Poetics Today*, 11(1), 9–26.
Feinauer, I., & Marais, K. (Eds.). (2017). *Translation studies beyond the postcolony*. Cambridge Scholars Publishing.
Gibbe, A. G. (2001). Persian (Shirazi) impact in Tanzania. In *Historical role of Iranians (Shirazis) in the East African coast* (pp. 45–60). Nairobi.
Gikandi, S. (Ed.). (2003). *Encyclopedia of African literature*. Routledge.
Harries, L. (1975). Shaaban Robert: Man of letters. *Présence Africaine*, (93), 181–190.
Interview with Dr. Amani Luzeklo. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.
Interview with Dr. Ernesta Masha. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.
Interview with Dr. Pendo Malangwa. (2022). Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.
Interview with Professor Aldin Kai Mutembi. (2022). Dar es Salaam: Institute of Kiswahili Studies, University of Dar es Salaam.
Khalifa, A. (2014). *Shaaban Robert: The father of modern Swahili literature*. East African Educational Publishers.
Khayyam Nishapuri, O. (2017). *The quatrains of Khayyam*. Tehran: Arayan.
Knappert, J. (1979). *Four centuries of Swahili verse: A literary history and anthology*. Heinemann.
Mazrui, A. M. (2007). *Swahili beyond the boundaries: Literature, language, and identity*. Ohio University Press.
Mulokozi, M. M., & Sengo, T. S. Y. (1995). *History of Kiswahili poetry, A.D. 1000–2000*. Institute of Kiswahili Research, University of Dar es Salaam.
Nurse, D., & Spear, T. (1985). *The Swahili: Reconstructing the history and language of an African society*. University of Pennsylvania Press.
Ricard, A. (2004). *The languages and literatures of Africa: The sands of Babel*. James Currey Publishers.
Robert, S. (1952). *Omar Khayyam kwa Kiswahili*. Macmillan Publishers.
Robert, S. (1954). *Kielezo cha insha*. Eagle Press.
Robert, S. (1958). *Pambo la lugha*. Mkuki na Nyota Publishers.
Shaaban Robert. (2025). In *Encyclopedia.com*. Retrieved August 26, 2025, from www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/shaaban-robert.